

Tempuksen ilmaiseminen tundranenetsin moduksissa

1. Johdanto

Nenetsiläisissä kielissä, kuten samojedikielissä yleensä, moduskategoria on runsas, ja se nivoutuu osittain yhteen tempuksen merkinnän kanssa. Tässä kirjoituksessa tarkoitukseni on havainnollistaa sitä, miten aikaviittaus muodostetaan tundranenetsin eri moduksissa. Keskityn ainoastaan taivutusopillisiin moduksiin enkä tässä kirjoituksessa käsittele muita modaalisuuden ilmaissuhteita.

Osalla nenetsin moduksista vain yksi aikamerkitys on mahdollinen: esimerkiksi imperatiivi ja muut käskyä, kehotusta, pakkoa tai toivetta merkitsevät muodot viittaavat luonnollisesti tulevaan. Eri aikaviittaukset ovat indikatiivin lisäksi mahdollisia episteemistä modaalisuutta, toiminnan mahdollisuutta ja todennäköisyyttä, koodaavissa moduksissa. Niissä aikaviittaus voidaan merkitä kahdella eri tavalla: käyttämällä varsinaisia tempustunnuksia yhdessä modustunnuksen kanssa tai aikamerkityksen valmiiksi sisältävällä modustunnuksen variantilla, joita käsitelen tarkemmin luvuissa 2.1 ja 2.2.

Indikatiivissa ja eräissä muissa tarkemmin seuraavassa luvussa käsiteltävissä moduksissa esiintyviä varsinaisia aikamuotoja on kolme: aoristi, preteriti ja futuuri. Taivutusopilliset perusaikamuodot ovat aoristi ja preteriti. Aoristi on tunnuksen, ja se viittaa verbin aspektista riippuen joko parhaillaan tapahtuvaan tai juuri loppuun saatettuun toimintaan. Menneen ajan tempus preteriti muodostetaan muiden taivutuspäätteiden perään liittyvällä *syə*-tunnuksella. Tulevaa aikaa ilmaistaan johto-opillisella futuurilla, jonka tunnus (*-tə/-ŋko*) liittyy verbivartaloon ennen taivutuspäätteitä. Taivutusopilliset tunnuksien ja preteritin tunnus liittyvät kielto muodossa finiittiseen kieltoverbiin, johdinainekset puolestaan pääverbin konnegatiivimuotoon. Indikatiivissa futuuri ja preteriti esiintyvät myös yhdessä viitaten menneen ajan aikomukseen (esim. Salminen 1998: 531). Futuurin preteritin käyttöä ehtolauseessa käsitelen jäljempänä.

Useissa nenetsin modusmuodoissa aikamerkitys määräytyy modustunnuksessa esiintyvän partisiippielementin mukaan (mm. Tereštšenko 1947: 222; Labanauskas 1981, 1982). Aikamerkityksen määräävät tunnuksien *-na*, *-we* ja *-wənta* ovat identtisiä nenetsin partisiippitunnusten kanssa, jotka ovat modustunnuksien osina kieliopillistuneet myös finiittiseen taivutukseen. Partisiippikantai-

sen tunnusosan sisältäviä modusvariantteja on kutsuttu imperfektiiviseksi (-*na*), perfektiiviseksi (-*we*) ja futuuriseksi (-*wənta*) vastaavien partisiippien nimitysten mukaan (esim. Salminen 1997), mutta koska modusmuodossa tunnus määrää nimenomaan aikaviittauksen eikä aspektia, on selvempää puhua imperfektiivisen ja perfektiivisen sijaan moduksen aoristi- ja menneen ajan varianteista

2. Eri aikamerkityksissä esiintyvät modukset

2.1. Probabilitatiivit

Modusryhmää, jonka tunnukset ovat -*nake* ($\sim n(y)a\sim d(y)a\sim t(y)a+ke$) ja -*weke* ($we\sim me\sim wa\sim ma+ke$) (ks. Labanauskas 1981: 53–54), on kutsuttu nimellä probabilitatiivi tai venäjänkielisissä kieliopissa *предположительное наклонение* 'oletusmodus'. Probabilitatiivit ilmaisevat puhujan olettamusta tai epävarmuutta kerrotusta asiasta (mm. Labanauskas 1981) tai inferentiaalista päätelmää (Kuznetsova & Usenkova 2006). Probabilitatiivit ovat yleisiä sekä puhekielessä että teksteissä.

Probabilitatiivilla on kolme mahdollista aikaviittausta: mennyt, nykyinen (aoristi) ja tuleva. Aikaviittaus määräytyy modustunnuksen variantin mukaan siten, että -*nake* vastaa indikatiivin aoristimuotoa ja -*weke* preteritiä.

(1)¹ *Məny*^o *nyúnyih internat-xəna ya*^o*r-take-x*^o*h.* (VIZ)
 minä lapsi.PL1SG internaatti-LOC itkeä-PROB.AOR-3DU
 'Lapseni varmaan itkevät internaatissa.'

(2) *Pidər*^o *internat-xəna ya*^o*r-make-n*^o. (VIZ)
 sinä internaatti-LOC itkeä-PROB.PST-2SG
 'Sinä varmaan itkit internaatissa (ollessasi).'

Koska probabilitatiivilla on oma menneeseen aikaan viittaava tunnusvarianttinsa, se ei yhdisty preterititunnuksen kanssa. Sen sijaan futuuritempusta käytetään merkitsemään mahdollista tulevaisuuden tapahtumaa, ja futuuriin liittyy aina probabilitatiivin aoristimuoto -*nake*.

(3) *xərwa-b*^o*-ta təmna ɲopoy*^o *mewa-h*
 haluta-SUB-3SG vielä yksi kerta-GEN
tú-t^o*-nake-d*^o*m* (T 65: 747)
 tulla-FUT-PROB.IMPF-1SG
 'Voi olla että (jos hän haluaa) tulen vielä kerran.'

1. Kielenaineisten esittämisessä noudatan Salmisen (1997) fonologista transkriptiota. Castrénin esimerkit esitän kuitenkin alkuperäisessä asussaan. Haastattelumateriaaleihin perustuvat esimerkkilauseet edustavat tundraanetsin Taimyrin murretta, mistä syystä joidenkin sanojen kirjoitusasu saattaa poiketa kielioppien ja sanakirjojen muodoista.

Tereštšenko (1947: 222) sekä myöhemmät kieliopit mainitsevat probabili(ta)tiivien joukossa myös *wan^oηkəbya-* (~*man^oηkəbya*) -tunnuksisen muodon, jota Hajdú (1968: 64) nimittää superprobabilitatiiviksi. Modus on teksteissä erittäin harvinainen, eikä se vaikuta olevan käytössä Taimyrilla.

- (4) *xibyaxərtəd^o* *nyi-wan^oηkəbya* *pyín^o-q.* (T 47: 223)
 kukaan.ACC.PL2SG ei-PROB.SUP.3SG pelätä-CONNeg
 'Hän ei varmaan pelkää ketään.'

Superprobabilitatiivin aikaviittaus vastaa aoristia, eikä muoto esiinny yhdessä tempustunnusten kanssa. Merkitys näyttäisi olevan samankaltainen kuin probabilitatiivin aoristilla.

2.2 *rəxa*-modukset

Simulatiivijohdin *-rəxa* ('jonkin kaltainen') muodostaa nenetsissä ja myös muissa pohjoissamojedilaisissa kielissä modustunnuksen yhdessä partisiippi-elementtien kanssa. Hajdú (1968: 62–65) kutsuu *rəxa*-moduksia probabilitatiivi II:ksi, sillä niiden merkitykset ovat hyvin lähellä *na-/we*-probabilitatiiveja. Labanauskasin (1982) nimitys muodoille on *наклонение кажущегося действия* (näennäistoiminnan modus), ja Salminen (1997: 109) kutsuu *rəxa*-moduksia approksimatiiveiksi. Käytän termin approksimatiivi lyhennettä (APPR) esimerkkien glossauksessa, mutta koska nimitys ei ole vakiintunut modaalisuuden kuvaamiseen ja koska uralilaisten kielten tutkimuksessa termiä on käytetty muiden rakenteiden kuin modusten nimityksenä, kutsun muotoja toistaiseksi *rəxa*-moduksiksi.

rəxa-moduksilla ilmaistaan oletettua toimintaa ja puhujan arviota toiminnan toteutumisesta (Labanauskas 1981). Niitä käytetään myös kuvaannollisuuden ilmaisemiseen, kun puhuja ei halua sanomaansa tulkittavan kirjaimellisesti. Kuten probabilitatiiveja, *rəxa*-moduksia käytetään episteemisen mahdollisuuden ilmaisemiseen, mutta *rəxa*-moduksilla ilmaistaan puhujan omaa arviota tapahtuman todennäköisyydestä, probabilitatiivella pikemminkin yleistä mahdollisuutta tai puhujan tekemää päätelmää asiantilasta.

Kuten probabilitatiiveilla, myös *rəxa*-moduksilla on kolme mahdollista aikaviittausta: mennyt, nykyinen (aoristi) ja tuleva. Aoristi ja futuuri muodostetaan modustunnuksen partisiippikantaisilla varianteilla, ja ne ovat molemmat yleisesti käytettyjä muotoja. Aoristinen muoto rakentuu tunnuksella *-narəxa* (*n(y)a~d(y)a~t(y)a+rəxa*) tai toisinaan ainakin Taimyrilla myös ilman *na*-tunnusta, jolloin *rəxa*-tunnus liittyy suoraan verbivartaloon (Labanauskas 1982). Futuurisen muodon tunnus on *-wəntarəxa* (*wənta~mənta+rəxa*).

- (5) *Ḍəcyeki^o* *me-n^o* *nyi-r^oxə* *xərwə-q* (AID)
 lapsi ruoka.DAT ei-APPR.AOR.3SG haluta-CONNeg
 'Näyttää siltä, että lapsi ei halua syödä.'

- (6) *Num-ta səwa=nyuq,*
 taivas-3SG hyvä.PREDIC.3SG=CL
saryo nyi-w°[n]tar°xa ŋa-q. (AID)
 sade ei-APPR.FUT.3SG olla-CONNEX
 'Sää on hyvä, näyttää siltä ettei tule sadetta.'

Salminen (1997) listaa modusten joukkoon perfektiivisen approksimatiivin *-werəxa*, joka probabilitatiivien analogiana olisi *narəxa*-tunnuksisen moduksen menneen ajan variantti. Myös Castrénin käsikirjoituksissa (MC 1845) on muutama maininta *Conditionalis*-moduksen *werəxa*-tunnuksisesta muodosta. Muodosta ei kuitenkaan ole olemassa lause-esimerkkejä, jotka osoittaisivat sen olevan finiittinen.

Nenetsissä kuten muissakin samojedikielissä subjektikonjugaation persoonapäätteet liittyvät verbien lisäksi myös predikatiiveina toimiviin nomineihin. Tästä syystä pelkästä partisiipin kanssa identtisestä tunnuksesta tai partisiippi-osasta ja siihen liittyvästä *rəxa*-johdinaineksesta koostuvat muodot voidaan analysoida nominipredikaatteina toimiviksi partisiipeiksi, sikäli kun ne esiintyvät ainoastaan subjektikonjugaatiossa, eikä niistä ole olemassa kieltomuotoja, joissa modustunnus liittyisi finiittiseen kieltoverbiin. Myös kielen puhujat tuntuvat ymmärtävän muodon pikemminkin partisiippina (adjektiivisena).

- (7) *tərcya wada-ryi-m ŋətə-we(-)r°xa* (T 65: 389)
 sellainen sana-DER-ACC i) odottaa.PTCP.PF-SIM(.SUBJ.3SG)
 ii) odottaa.APPR-PF.SUBJ.3SG
 i) '(hän on) jotakin tällaista (puhetta) odottaneen kaltainen'
 ii) 'hän varmasti odotti jotakin tällaista (puhetta)'

Finiittinen menneen ajan variantti *rəxa*-modukselle muodostetaan preteriti-tunnuksella, joka liittyy *narəxa*-muotoon (Labanauskas 1981).

- (8) *Pyix°nya yader-sa-n? Yader-tar°xa-nə-sy°.* (VIZ)
 ulkona kulkea-INT-2SG kulkea-APPR.AOR-2SG-PRET
 'Kuljitko sinä ulkona? Ajattelin, että sinä varmaan kuljit.'

On syytä huomata, että probabilitatiivien ja *rəxa*-modusten tempusparadigmat ovat epäsymmetriset: probabilitatiivi tarvitsee varsinaista tempustunnusta futuurin muodostamiseen, *rəxa*-modus preteritin ilmaisemiseen.

Muodoltaan *rəxa*-modusten joukkoon kuuluu myös menneeseen aikaan viittaava *rəxawe*-modus, jota Salminen (1997: 109) kutsuu hyperprobabilitatiiviksi. Nimi ei ole sen onnistuneempi kuin Hajdún harvinaisesta *wan°ŋkəbya*-muodosta käyttämä superprobabilitatiivi-nimitys, sillä kummankaan tapauksessa ei näytä olevan kyse muihin moduksiin verrattuna suuremmasta (epä)todennäköisyydestä.

- (9) *Nybya-myi nyo-mta təl°-rəxawe-da.* (TMP)
 äiti-1SG ovi-ACC.3SG sulkea-PROB.HYP-SG3SG
 'Ilmeisesti äitini sulki/on sulkenut oven.'

Merkitykseltään *rəxawe*-modus vaikuttaa vastaavan menneen ajan probabilitiivisia, eikä kyse ole *narəxa*-moduksen preteritivastineesta. Muoto rakentuu myös toisella tavalla kuin partisiippikantaiset muodot. Sen lisäksi, että yhdystunnuksen osat *rəxa+we* ovat eri järjestyksessä kuin muissa moduksissa, yhdystunnuksessa *rəxa*-johtimeen liittynyt *-we* ei todennäköisesti ole historiallisesti menneen ajan partisiippi vaan sen kanssa tundranenetsissä synkronisesti identtinen narratiivin tunnus. Tämä voidaan päätellä lähisukukielten vastaavien modusten perusteella, joiden tunnukset ovat erilaiset menneen ajan partisiipin kanssa (esim. metsänenetsissä ks. Siegl 2011: 231–232, 352, 288).

2.3. Reputatiivi (-wəna)

Aiemmat kieliopit eivät mainitse Salmisen (1997) reputatiiviksi nimeämää modusta, jonka tunnus on *-wəna* (*~məna*), eikä muodon funktiota ole kuvattu aiemmassa tutkimuksessa. Reputatiivina käytetään kun puhuja kieltää tai kyseenalaistaa esitetyn väitteen todenmukaisuuden tai tilanteeseen liittyvän oletuksen (vrt. suomen *muka*).

- (10) *xə-nyəəd° =cyi tyenyewə-w°na-w°?* (ENS)
 mikä-ABL=CL tietää-REP-SG1SG
 'mistä muka sen tietäisin?'

- (11) *xibya syiqmyi[h] məd°r-məna*
 kuka minä.ACC estää-REP.3SG
 'Kuka minua muka voi estää?' (T 65: 216)

Reputatiivista ei ole olemassa tekstiesimerkkejä muissa tempuksissa, mutta reputatiivin preteritimuodot ovat haastattelujeni (ENS, DSB) perusteella hyväksyttäviä.

3. Menneeseen aikaan viittaavat modukset

3.1. Narratiivi (-we)

Narratiivimodus *-we* on hyvin yleinen sekä puhekielessä että erilaisissa teksteissä. Sen perusmerkitys on resultatiivinen tai perfektinen, ja se voi viitata myös toisen käden tietoon tai olettamukseen (Labanauskas 1974). Salmisen (1998: 531) mukaan muotoa käytetään kerrottaessa tapahtumasta, jota puhuja ei

itse ole ollut todistamassa, mutta jonka tulokset hän havaitsee. Ensimmäisessä persoonassa narratiivia käytetään, kun kyse on jo päätyneeseen tilanteeseen liittyvästä kaukaisemmasta asiasta tai miratiivisuudesta eli omasta toiminnasta, jonka tulos havaitaan puhehetkellä mahdollisesti yllätyksenä. Seuraava esimerkki edustaa narratiiville tyypillistä perfektitulkintaa.

- (12) *Xoy°-h nyih xæ-wa-nta nyer°nya*
 tundra-GEN POSTP.DAT lähteä-INF.INF-GEN3SG ennen
pidoh ηob yam_pad°[m] temta-wi°. (AID)
 hän yksi jauho-GEN_pussi[.ACC] ostaa-NARR.3SG
 'Ennen tundralle lähtöään he ostivat pussin jauhoja.'

Vaikka narratiivi jo itsessään viittaa toteutuneisiin tapahtumiin, se voi esiintyä myös yhdessä preteritintunnuksen kanssa. Narratiivin preteritimuoto vastaa merkitykseltään pluskvamperfektiä (Labanauskas 1974) tai viittaa kaukaisempaan aikaan.

- (13) *ηob°ηkuna myak°naq*
 kerran kota.DAT.1PL
yox°rey° wenyeko tæw°-wi₂-cy° (T 65: 127)
 kulku- koira saapua-NARR.REFL3SG-PRET
 'Kerran kotaamme saapui kulkukoira.'

Narratiivin tunnus on synkronisesti identtinen perfektiiivisen partisiipin tunnuksen *-we* kanssa, joka esiintyy myös menneen ajan probabilitatiivin modustunnuksessa. Kieliopeissa muoto esitellään usein partisiippien kohdalla (esim. Tereštšenko 1947, 1965). Metsänenetsissä ja enetsissä narratiivin (enetsin perfektin) ja menneen ajan partisiipin tunnukset ovat erilaiset, joten myös nenetsissä kyse on mitä ilmeisimmin alun perin kahdesta eri muodosta.

3.2. Interrogatiivi (-sa)

Interrogatiivimodus (-sa) on pakollinen kysymyksissä, jotka viittaavat aina menneeseen aikaan (mm. Tereštšenko 1947: 189, Hajdú 1968: 65), eikä interrogatiivi menneen ajan merkityksensä vuoksi esiintyä yhdessä preteritintunnuksen kanssa. Puhehetkeen viittaavissa kysymyksissä käytetään indikatiivia ja kysymysintonaatiota.

- (14) *Xə-nyad° tyenyewəə-n°? Xiby man-sa?* (ENS)
 mikä-ABL tietää-2SG kuka sanoa-INT.3SG
 'Mistä tiedät? Kuka kertoi?'

4. Tulevaan viittaavat modukset

4.1. Imperatiivit

Nenetsin imperatiivilla on eri tunnusvariantit ensimmäisille, toisille ja kolmasille persoonille. Imperatiivit eivät voi esiintyä yhdessä tempustunnusten kanssa tai viitata muuhun kuin tulevaan aikaan.

Varsinainen toisen persoonan imperatiivi on subjektikonjugaatiossa identtinen konnegatiivin kanssa (2sg *-q*). Kolmannen persoonan imperatiivia *-ya* Salminen (1997) kutsuu optatiiviksi; aiemmissa kieliopeissa se esitetään toisen persoonan imperatiivin yhteydessä. Ensimmäisen persoonan käskymuotoa (*-xə*) kutsutaan venäjänkielisessä kirjallisuudessa nimellä *побудительное наклонение* 'yllykemosus' (mm. Tereštšenko 1947: 221–222). Sen muita nimiä ovat rogatiivi (MC 1845), adhortatiivi (Hajdú 1968: 64) ja hortatiivi (Salminen 1997: 109).

4.2. Nesessitatiivi ja obligatiivi (*-bcu/-bcake*)

Välttämättömyyttä ja tulevaisuuden mahdollisuutta voidaan ilmaista nenetsissä muiden keinojen ohella *bcu-* (*~c(y)u~s(y)u*) ja *bcake*-tunnuksilla moduksilla. Niiden tunnuksissa esiintyvä *-bcu* on todennäköisesti episteemisyyttä ilmaisevien modusten *na-*, *we-* ja *wənta*-tempusosien lailla historiallinen futuurinen partisiippimuoto, joka on myöhemmin korvattu *wənta*-partisiipilla. Muotoja on kutsuttu obligatiiveiksi (Labanauskas 1992a, 1992b), nesessiivi-obligatiiviksi (Hajdú 1968: 62–65) ja erikseen nesessitatiiviksi (*-bcu*) ja obligatiiviksi (*-bcake*) (Salminen 1997: 109); venäjänkielisessä kirjallisuudessa nimellä *предположительно-долженствовательное наклонение* (oletus-pakollisuusmodus) (mm. Tereštšenko 1947: 223) tai *субъектив-дебитив* (subjektiividebitiivi) (Usenkova 2007)².

Muoto *bcu-* viittaa myös, Taimyrilla ilmeisesti enimmäkseen, tulevaisuuden episteemiseen mahdollisuuteen, ja sen funktio on tällöin hyvin samankaltainen kuin *nake*-probabilitatiivin futuurilla (ks. myös Labanauskas 1992a: 38).

- (15) *Nyisy-a-waq pəw^osyum^o nyana məne-su-da.* (VIZ)
 isä-1PL ilta POSTP-LOC tarkastaa-NEC-SG3SG
 Isämme ehkä tarkastaa (verkkonsa) illalla.

bcake-muotoa käytetään, kun puhuja haluaa vakuuttaa kuulijalle, että kuvattu tapahtuma tai tilanne toteutuu. Muotoa käytetään usein etenkin ensimmäisessä persoonassa, jolloin se ilmaisee lupausta. (Labanauskas 1992b: 130.)

2. Usenkovan *bsu*-muotoja käsittelevä artikkeli ei terminologisia valintoja lukuun ottamatta sisällä juuri uutta informaatiota Labanauskasin (1992) artikkeleihin verrattuna, joihin Usenkova ei tekstissään viittaa lainkaan.

- (16) *Many*^o *tyedah* *nya*^o*nant* *tosy*^o
 minä nyt 2SG.DAT tulla.GER.MOD
nyi-w *pira-s*, *xúnyana* *to-bsake-d*^o*m* (OHJ)
 ei-SG1SG voida-CONNeg huomenna tulla-OBLIG-1SG
 'En voi tulla luoksesi nyt, mutta tulen (lupaan tulla) huomenna.'

Nesessitatiivi ja obligatiivi viittaavat aina tulevaan, eivätkä ne voi esiintyä futuurin tai preteritin tunnuksen kanssa. Menneen ajan välttämättömyyttä voidaan ilmaista esimerkiksi *tara-* 'täytyy' -apuverbillä, jota käytetään Taimyrilla yleisimmin myös tulevan välttämättömyyden ilmaisemissa. Castrénilla on muutama hajanainen esimerkki "Duditatiivin futuurien" eli nesessitatiivin ja obligatiivin preteritistä. Muodot saattavat kuitenkin olla virheellisiä analogioita.

5. Toive- ja ehtomodukset

5.1. Konjunktiivi (-yi)

Konjunktiivia *-yi* käytetään ilmaistaessa kehotusta, toivetta tai epätodellista ehdollista tapahtumaa. Aoristissa se toimii kehotusmuotona, tavallisimmin toisissa persoonissa. Preteritin kanssa konjunktiivi merkitsee toivetta tai vanhemmissa materiaaleissa ehdollista toimintaa. (Hajdú 1968: 64, Tereštšenko 1973: 141–142.)

- (17) *nya*^o*nyi* *to-yi-n*^o (T 65: 353)
 POSTP.DAT.1SG tulla-CONJ-2SG
 'Tule luokseni!'
- (18) *nya*^o*naq* *to-yi-nə-sy*^o (T 47: 221)
 POSTP.DAT.1PL tulla-CONJ-2SG-PRET
 'Tulisitpa luoksemme.'

Castrénin materiaaleissa epätodellisen ehtolauseen pääverbin ilmaisema tapahtuma merkitään konjunktiivin preteritillä, joka nykyisin on käytössä ensisijaisesti toiveen ilmaisemisessa (vrt. esimerkki 18).

- (19) *Tjuku* *jidi-wby* *~áe-b-an*, *jaabi-ji-dam-dji*
 tämä juoda-PTCP.PF olla-SUB-1SG juopua-CONJ-1SG-PRET
 'om jag skulle dricka allt, så skulle jag bli full' (MC)

Nykykielessä epätodellisen ehtolauseen pääverbi taas on tavallisesti indikaatiivin futuurin preteritimuodossa. (Ks. myös Labanauskas 1993.) Virkkeen aika-viite, se, onko kysymys menneen ajan toteutumattomasta ehdollisesta mahdollisuudesta vai tulevaisuuden kuvitellusta ehdollisesta tapahtumasta, määräytyy subordinatiivisen ehtoa ilmaisevan lauseen mukaan.

- (20) *Pida* *ɲokampow^ona mərəŋka-m mə[q] ^ola-wi^o ɲæ-b^o-ta*
 hän enemmän muurain-ACC poimia-PTCP.PF olla-SUB-3SG
mərəŋka-də-mt^o tə-tə-dəm-cy^o. (TMP)
 muurain-PREDEST-ACC.2SG antaa-FUT-1SG-PRET

'Jos hän olisi poiminut enemmän muuraimia, olisin antanut niitä sinulle.

Lauseessa, jossa ehto on todellinen (vrt. todellinen *jos on x, tapahtuu y* vs. epätodellinen *jos olisi x, tapahtuisi y*), pääverbissä käytetään indikaatiivin aoristin futuuria.

Konjunktiivi ei tavallisesti yhdisty futuurin kanssa, mutta Castrénin käsi-kirjoituksissa on yksittäisiä esimerkkejä konjunktiiivin futuurimuodoista sekä aoristissa että preteritissä.

- (21) *Tonda-ngu-ji-u*
 peittää.FUT.CONJ-SG1SG 'я бы зак. сталь' (tulisin peiteteksi) (MC)

- (22) [*Tonda-ngo]-ji-ua-sj* peittää.FUT.CONJ-SG1SG (MC)

Castrén merkitsee muodot objektikonjugaation paradigmaan, mutta käännös 'я бы зак[утанным] сталь' (tulisin peiteteksi) viittaisi pikemminkin refleksiiviin taivutukseen. Muotojen käytöstä ei ole esimerkkejä lausekontekstissa.

5.2. Desideratiivi (-*rəwa*)

Castrénin (1854) samojedikielten kieliopissa esiintyy *rəwa*-tunnusinen optatiiviksi nimetty toivetta ilmaiseva modus, joka puuttuu lähes kaikista myöhemmistä kieliopista. Salminen (1997) kutsuu modusta desideratiiviksi ja mainitsee sen olevan vanhahtava. Moduksesta löytyy muutamia myöhempiäkin tekstiesimerkkejä (esim. Tereštšenko 1965), mutta preteritimuoto desideratiivista vaikuttaisi löytyvän ainoastaan Castrénin muutamasta yksittäisestä paradigmasta ja esimerkistä.

- (23) *Tonda-wae-dm ae-rawae-dam-tj*
 peittää-PTCP.PF-1SG olla-DES-1SG-PRET
 'om jag hade varit täckt' (olisimpa ollut peitetty) (MC)

Suluissa ja kysymysmerkillä varustettuna Castrénilla on myös desideratiivin futuurimuoto, joka yksittäisesimerkkinä saattaa olla virheellinen.

(24) *Jili-rawa-dm* elää-DES-1SG ‘жить бы’ (eläisinpä) (MC)

(25) (*Jili-ngo-rawa-dm?*) elää-FUT-DES-1SG (ei käännöstä) (MC)

Nykykielessä toivetta ilmaistaan desideratiivin sijaan konjunktiivin preteritiimuodolla (vrt. esimerkki 18 edellä), joka Castrénin materiaaleissa esiintyy ehtolauseeseen pääverbissä. Nykyään ehtolauseessa esiintyy yleisemmin indikatiivin futuurin preteriti; mahdollisesti siksi, että konjunktiivin preteriti on siirtynyt aiempaan pois käytöstä jääneen desideratiivin funktioon.

6. Mahdolliset muut modukset

Osassa kieliopeista modusten joukkoon on luettu myös auditiivi (esim. Tereštšenko 1947; Hajdú 1968) ja prekatiivi (Hajdú 1968). Prekatiivi on morfosyntaksinsa kuitenkin perusteella luettava johdokseksi, koska se liittyy kielto-lauseessa konnegatiivimuotoiseen pääverbiin (Salminen 1997). Auditiivi puolestaan on suora evidentiali, jota käytetään kerrottaessa kuuloaistin välityksellä tiedetystä, toisen kertomasta tai muun aistihavainnon, ei kuitenkaan näköaistin välityksellä tietoon saadusta asiasta (Tereštšenko 1947: 224; Perrot 1996). Toisin kuin taiputusopilliset modukset, auditiivi ei voi saada eri konjugaatioiden päätteitä. Perrot (1996) katsoo auditiivin taipuvan objektikonjugaatiossa, mutta Salmisen (1997) mukaan kyseessä on nominaalimuoto, johon liittyvät objektikonjugaation persoonapäätteiden kanssa identtiset omistuspäätteet. Muut kuin kolmansien persoonien muodot ovat auditiivilla marginaalisia elleivät epäkielipillisiä. Auditiivin preteritimuodot vaikuttavat olevan mahdollisia mutta harvinaisia.

7. Lopuksi

Tässä kirjoituksessa olen havainnollistanut aikamuotojen merkintää tundranenetsin modusmuodoissa. Niissä moduksissa, joissa eri aikamuodot ovat mahdollisia, aikaviittaus merkitään kahdella toisensa poissulkevalla tavalla: varsinaisilla tempustunnuksilla tai modusten omilla tunnusvarianteilla. Oheisessa taulukossa esitän yhteenvedon modusten aikaviittausten merkinnästä.

	mennyt	aoristi	tuleva	ehdollinen
indikatiivi	PRET <i>-syə</i>	AOR	FUT (<i>-tə/-ŋko</i>)	FUT +PRET
probabilitatiivit	<i>-weki</i>	<i>-naki</i> <i>-wan^oŋkəbya</i>	FUT+ <i>naki</i>	
rəxa-modukset	<i>-narəxa</i> +PRET (<i>-werəxa*</i>) <i>-rəxawe</i>	<i>-narəxa</i>	<i>-wəntarəxa</i> (FUT+ <i>narəxa*</i>)	
konjunktivi			<i>-yi</i>	<i>-yi</i> +PRET
narratiivi	<i>-we</i> / <i>-we</i> +PRET		(FUT+ <i>we*</i>)	
interrogatiivi	<i>-sa</i>			
desideratiivi		<i>-rəwa</i>	<i>-rəwa</i> / (FUT+ <i>-rəwa</i>)	
imperatiivi			1., 2. ja 3. p.	
nessitatiivi			<i>-bsu</i>	
obligatiivi	(<i>bcake</i> +PRET?)		<i>-bcake</i>	
reputatiivi		<i>-w^ona</i>		

Tähdellä (*) merkityt muodot ovat marginaalisia, ja niiden tapauksessa on ilmeisimmin kyseessä predikatiivisesti taipuva partisiippi.

Taulukko 1. Modusten aikaviittaukset ja niiden merkitseminen

Kolmessa tempuksessa esiintyviä moduksia ovat episteemistä modaalisuutta merkitsevät probabilitatiivit ja *rəxa*-modukset. Molemmilla modusryhmillä on tunnusvariantit, joiden alkuosa, modustunnukseen kieliopillistunut partisiippi määrää muotojen aikaviittauksen. Modusryhmien tempusparadigmat ovat kuitenkin keskenään erilaiset: probabilitatiivilla on tunnusvariantit aoristille ja menneelle ajalle, *rəxa*-moduksella aoristille ja futuurille. Probabilitatiivin futuuria ja *rəxa*-moduksen mennyttä aikaa merkitään varsinaisella tempustunnuksella, joka liittyy moduksen aoristivarianttiin. Paradigmojen epäsymmetriaan ja sen selittämiseen modustunnusten historian valossa on syytä palata myöhemmin.

Mainittujen episteemisyyttä koodaavien modusten lisäksi myös reputatiivi vaikuttaa voivan esiintyä aoristissa ja preteritissä. Muilla moduksilla vain yksi aikaviittaus, joko mennyt tai tuleva, on mahdollinen, vaikka esimerkiksi narratiivi esiintyy sekä aoristissa että preteritissä. Molemmat viittaavat aina kuitenkin menneeseen aikaan. Eräissä tapauksissa moduksen preteritimuoto muuttaa

modaalista merkitystä mutta ei vaikuta aikamerkitykseen: Konjunktiivia käytetään aoristissa kehotuksissa, ja preteritissä se merkitsee nykykielessä toivetta. Vanhemmissa materiaaleissa konjunktiivin preteritiä käytetään säännöllisesti epätodellisen ehtolauseen pääverbissä, jossa nykyään esiintyy yleisemmin indikatiivin futuuriin preteriti.

Lyhenteet

ABL	ablatiivi	NARR	narratiivi (modus)
ACC	akkusatiivi	NEC	nessessitatiivi (modus)
APPR.AOR	approksimatiivin aoristi (modus)	OBL	obligatiivi (modus)
APPR.PST	approksimatiivin preteriti (modus)	PL	monikko
APPR.FUT	futuuriin approksimatiivi (modus)	PRET	preteriti (tempus)
CL	liitepartikkeli	PREDEST	predestinatiivinen deklinaatio tai ns. benefaktiivi
CONJ	konjunktiivivi	PREDIC	nominipredikaatti
CONNeg	konnegatiivi	PROB.AOR	probabilitatiivin aoristi
DAT	datiivi	PROB.HYP	<i>raxawe</i> -modus (hyperprobabilitatiivi)
DER	johdos	PROB.PST	probabilitatiivin preteriti
DES	desideratiivi (modus)	PROB.SUP	<i>wan^oηkabya</i> -modus (superprobabilitatiivi)
DU	kaksikko	PTCP	partisiippi
FUT	futuuri (johto-opillinen tempus)	REFL	refleksiivinen
GEN	genetiivi	REP	reputatiivi (modus)
GER.MOD	modaaligerundi	SG	yksikkö
INF	infinitiivi	SIM	simulatiivi (johdos)
INT	interrogatiivi (modus)		
LOC	lokatiivi		

Merkitsemättömät kategoriat ovat nominatiivisija, indikatiivimodus, aoristitempus ja subjektiivinen konjugaatio. Objektikonjugaation verbissä objektin luku merkitään ennen subjektin lukua, esim. SG2DU, objekti on yksikössä, subjekti kaksikossa.

Lähteet

Lause-esimerkit

MC = Castrén 1845 AID, DSB, ENS, OHJ, TMP, VIZ³ =
 T 47 = Tereštšenko 1947 haastattelut Dudinkassa elo-lokakuussa
 T 65 = Tereštšenko 1965 2011⁴

Kirjallisuus

- Castrén, M. A. 1845: Samoiedica 2–5. Jurak-Samoiedica 1–4: Anmärkningar öfwer Jurakiskan (Plachina, Chantaiko). Manuscripta Castreniana. [Mikrofilmikopio käsikirjoituksesta, Kansalliskirjasto.]
- 1854: *Grammatik der samojedischen Sprachen*. Herausgegeben von Anton Schiefner. St. Petersburg.
- Hajdú Péter 1968: *Chrestomathia Samoiedica*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Kuznetsova & Usenkova 2006 = Кузнецова Н. Г., Усенкова Э. В: Инфериентал в ненецком языке. – *Linguistica uralica* XLII: 276–296.
- Labanauskas 1974 = Лабанаускас Казыс: Ненецкий перфект. – *Советское финно-угроведение* 10: 45–52.
- 1981: Предположительное наклонение в ненецком языке. – *Советское финно-угроведение* 17: 49–61.
- 1982: Наклонение кажущегося действия в ненецком языке. – *Советское финно-угроведение* 18: 283–292.
- 1992a: Der Obligativ I im Nenetzischen. – *Linguistica uralica* 28 (1): 36–43.
- 1992b: Der Obligativ II im Nenetzischen. – *Linguistica uralica* 28 (2): 128–133.
- 1993: Zur Erforschung des nenezischen Konjunktivs. – *Linguistica uralica* 29: 132–141.
- Perrot, Jean 1996: Un Médiatif Ouralien: L’auditif en Samoyède Nenets. – Zlatka Guentchéva (toim.), *L’Énonciation Médiatisée*. Louvain and Paris: Peeters. 157–68.
- Salminen, Tapani 1997: *Tundra Nenets inflection*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 227. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- 1998: Nenets. – Daniel Abondolo (toim.), *The Uralic languages*. London: Routledge. 516–547.

3. Kaksi kielenoppainani toimineista nenetseistä kertoi tavanneensa professori Juha Janhusen Leningradissa 1970–80-luvuilla. Olen iloinen voidessani käyttää heidän esimerkkilauseitaan tässä professori Janhusen kunniaksi ilmestyvässä juhlakirja-artikkelissa.

4. Olen aineistosta suuresti kiitollinen FT Florian Sieglille, jota ilman haastattelut Dudinkassa eivät olisi toteutuneet.

- Siegl Florian 2011: *Materials on Forest Enets, an indigenous language of northern Siberia*. *Dissertationes Philologiae Uralicae Universitatis Tartuensis* 9. Tartu ülikooli kirjastus.
- Tereštšenko 1947 = Терещенко, Н. М.: *Очерк грамматики ненецкого (юрако-самоедского) языка*. Ленинград: Учпедгиз.
- 1965: *Ненецко-русский словарь*. Москва: Советская Энциклопедия.
- 1973 = Терещенко, Н. М.: *Синтаксис самодийских языков*. Ленинград: Наука.
- Usenkova 2007 = Усенкова Э. В.: Субъектив-дебитив в ненецком языке. — *Linguistica Uralica* XLIII: 187–196.